

הרב יהושע מגנס

ר"מ בישיבת "מרכז הרב"

בענין לימוד אבות ותולדות מהמשכן

דף ע"ג ע"ב

והחורש. תנא: החורש והחופר והחורץ כולן מלאכה אחת הן.

(א) כתב הרמב"ם (פ"ז הל"ב-ד')::

כל אלו המלאכות וכל שהוא מענינם הם הנקראין אבות מלאכות. כיצד הוא ענינן? אחד החורש או החופר או העושה חריץ הרי זה אב מלאכה. שכל אחת ואחת מהן חפירה בקרקע וענין אחד הוא. וכן אחד הזורע זרעים או הנוטע אילנות או המבריך אילנות או המרכיב או הזומר. כל אלו אב אחד הן מאבות מלאכות וענין אחד הוא. שכל אחת מהן לצמח דבר הוא מתכוין. וכן אחד הקוצר תבואה או קטנית או הבוצר ענבים או הגודר תמרים או המוסק זיתים או האורה תאנים. כל אלו אב מלאכה אחת הן. שכל אחת מהן לעקור דבר מגדוליו מתכוין ועל דרך זו שאר האבות.

וכן רש"י פירש לעיל מיניה:

חייב משום זורע – כלומר: אינהו נמי זורע הן, זה אב בזרעים וזה אב באילנות.

אלא שנחלקו ביניהם בדין זומר. הרמב"ם סובר דגם זומר הוי אב. ואילו רש"י סובר דזומר הוי תולדה של נוטע.

(ב) ובתו' (דף ע"ג ע"ב ד"ה משום זורע) שהק':

אין להוכיח מכאן דצריך להתרות אתולדה משום אב וכו'.

מוכח דס"ל דכל אלו המנויים שם בגמ' אינם אבות אלא תולדות.

וכן האריך בזה הרמ"ך (הובא בכס"מ הל"ב):

תימה הוא אם כל אלו אבות אמאי חשיב ארבעים חסר אחת ה"ל לחשוב יותר מחמשים. ועוד דאמרינן מלאכה דהוה במשכן חשיבא קרי לה אב דלא הוה במשכן קרי לה תולדה וחופר וחורץ ומבריך ומרכיב ובוצר ומוסק לא היו במשכן שלא היה צורך המשכן לחפור ולחרוץ וגם לא היו צריכים להבריך ולהרכיב וליטע אילנות ולא לגדור תמרים ולמוסק זיתים, וה"פ כולם מלאכה אחת הם וכולן תולדה מזורע ולא שמועין אתא

דאינו חייב אלא אחת על שתי תולדות ועל אב ותולדה חזינן ממתניתין.
וההיא דאמר זומר חייב משום נוטע לא מסייע ליה דמפרשינן ליה כמו
שפירשוה המפרשים. וצ"ע.

וצ"ב במה נחלקו הראשונים.

ג) קושיתו הראשונה של הרמ"ך שאין התנא מונה אלא שלושים ותשעה אבות
מלאכות, יש לומר דכיון דכל אלו המלאכות מענין אחד הם, תו לא צריך התנא
למנות את יתרון. ועוד, הרי הגמ' אומרת:

מנינה למה ליי? – אמר ר' יוחנן שאם עשאן כולם הבעלים אחד חייב על
כל אחת ואחת.

ועל כך בא המנין שאינו חייב אלא ל"ט חטאות. ואם כן מנין האבות הוא מנין
החטאות. ומנין החטאות הוא לפי סוגי המלאכות. ועל כן, תו לא קשיא, דאין יותר
מל"ט חטאות.

ביאור הגירסאות בפרק הזורק – הך דהוי במשכן חשיבא

ד) אבל קושיתו השניה, דכל אלו לא היו במשכן, אף שלגבי חלק מהמלאכות
המנויות יש לדון, בכל זאת לגבי חלק מהן קושיתו עומדת.
והנראה בזה על פי המבואר בריש הזורק:

ולר"א דמחייב אתולדה במקום אב אמאי קרי לה אב ואמאי קרי לה
תולדה? הך דהואי במשכן חשיבא קרי לה אב הך דלא הואי במשכן
חשיבא לא קרי לה אב וכו'.

וכן הוא בריש ב"ק. ויש בזה ג' גירסאות, כדאיתא בתו' וד"ה ולרבי אליעזר):

הך דהוות במשכן חשיבא קרי לה אב והך דלא הוות במשכן חשיבא קרי
לה תולדה, ולפי זה יש מלאכות דהוו במשכן כגון מנכש ומשקה זרעים
דלא חשיבי ולא הוו אבות. וכן אי גרסינן דהוות במשכן וחשיבא קרי לה
אב. אבל אי גרסינן הך דהוות במשכן חשיבא וקרי לה אב הך דלא הוות
במשכן לא חשיבא וקרי לה תולדה לפי זה התולדות לא היו משכן.

ה) לפי שתי הגירסאות הראשונות שבתו' אין חשיבות של מלאכה קשורה דוקא
בהיותה במשכן. אבל לפי הגירסא השלישית חשיבות המלאכה קשורה במה שהיתה
במשכן. אלא דיש לעיין לפי גירסא זו, מדוע הגמ' מזכירה היות המלאכה חשובה,
הרי הכל תלוי בהיות המלאכה במשכן, דלא היו תולדות במשכן, כפי שכתבו התו'.
האם מלאכת המשכן היא סיבה לחשיבות או סימן ותו' קו' הרמ"כ

ו) והנראה לומר בזה דיש לחקור אי מה דהוי מלאכה במשכן הוא סיבה שהמלאכה חשובה או רק סימן שהמלאכה חשובה. ולפי"ז יש לומר דלכן האריכה הגמ' כי אי נימא דדוקא מה דהוי המלאכה במשכן נותנת את החשיבות כי אזי לא שייך באמת שגם מלאכות שדומות למלאכה שהיה במשכן יחשבו לאבות כי חסרה סיבת החשיבות אך אי נימא שהמשכן הוי סימן למלאכה דהוה חשובה אם כן יש לומר שגם מלאכות הדומות למלאכה שהיתה במשכן גם כן חשובות. והגדרת אב היא מלאכה שהיא חשובה וחשיבותה נודעת על ידי שהיתה במשכן.

ז) ולפי זה תו לא קשיא קושית הרמ"ך על הרמב"ם, דכל אלו הוו אבות מלאכה, ואין זה קשה שנטיעה הרכבה והברכה לא היו במשכן, דתנאי זה שלא היו במשכן אינו אלא לומר דמלאכה זו חשובה. וכיון דחשובה היא, גם כל מלאכה שהיא מענינה חשובה והיא בכלל אב.

נאף שנראה מדברי הרמ"ך דגם איהו גורס כנ"ל, דהך דהוי במשכן חשיבא וקרי לה אב, צ"ל דהוא פירש דמאי דהוה במשכן הוי סיבה לכך שהמלאכה נחשבת חשובה. ועל כן הקשה על הרמב"ם שמנה יותר מל"ט אבות מלאכות. ודו"ק.]

סיכום

ח) נמצא שהמחלוקת בין הראשונים אם למנות מלאכות שהן עצמן לא היו במשכן בכלל אבות תלויה בשאלה אם יש למנות אבות לפי חשיבותן, או לפי מה שהיו במשכן. ושאלה זו גם תלויה בגירסאות בגמ' ובביאורן. ובהמשך נראה שהיה לרמב"ם הכרח מתוך סוגית הגמ' דבמה טומנין. עיי' מה שנכתוב לקמן בשם הרמב"ן. (אות י"ז)

הגדרת אב ותולדה לפי הרמב"ם – תלויה בכוונת הפעולה

ט) עוד יש לדקדק בדברי הרמב"ם שכתב בסוף הלכה ג' ובהל"ד:

שכל אחת מהן לצמח דבר הוא מתכוין.... כל אלו אב מלאכה אחת הן.
שכל אחת מהן לעקור דבר מגדוליו מתכוין ועל דרך זו שאר האבות.

נמצא שלפי הרמב"ם הגדרת אב ותולדה תלויה בכוונתו. ובאגלי טל עמד על דיוק זה בדברי הרמב"ם.

י) הנה הרמב"ם מנה נוטע כאב מלאכה. ואילו לגבי שביעית אין נטיעה אלא תולדה, והנוטע בשביעית אינו חייב אלא מכת מרדות. וביאר האגלי טל (מלאכת זורע סעיק"ב אות ו') דלגבי שבת מלאכת מחשבת אסרה התורה, וכיון שכוונתו זהה

הן בנטיעה והן בזריעה, אלא שזה באילנות וזה בזרעים, גם הנוטע נמנה בכלל האבות. אבל לגבי שביעית שאין החיוב תלוי כלל במלאכת מחשבת, אין מתחשבים אלא במעשה עצמו, וכיון שכן אין הנוטע אב לגבי שביעית אלא תולדה דזורע, ולכן חיובו מדרבנן.

יא גם במלאכת אופה (סעיק"א אות ו') מבאר האגלי טל על פי סברא זו הגדרת אב ותולדה, דלגבי בשר בחלב אמרינן שאין טיגון וצלי בכלל בישול, ואין חיוב עליהם מהתורה, ואילו לגבי בישול משמע מהרמב"ם (פ"ט) דכולהו הוו אבות. וביאר האגלי טל דשאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה התורה. וכיון שאין הבדל במחשבתו וכוונתו בין צלי ובין בישול, כולהו הוו אבות. אבל בבשר בחלב שאין החיוב אלא על המעשה, ואין מתחשבים עם כוונתו כלל, רק בישול נאסר אבל לא טיגון וצלי.

יב ונראה שהרמב"ם הולך בזה לשיטתו, כמבואר לעיל, דכל מה שהיה במשכן הוא אב. אך לא משום שהיה במשכן, אלא משום חשיבותו. וחשיבות המלאכה אינה בעצם הפעולה אלא בכוונת עשייתה. ועל כן ס"ל לרמב"ם דכל שכוונתו לכך הוי בכלל אב.

ביאור הגמ' כולם מלאכה אחת הן – לפי התו'

יג כל זה לפי הרמב"ם שפירש מה דאיתא בגמ' (דף ע"ג) כולן מלאכה אחת הן דכולן הוו אבות, וכדברי רש"י שם. אבל התו' (דף ע"ג ע"ב ד"ה משום זורע וב"ק דף ב' ע"א ד"ה ולרבי אליעזר) דנו אם חייב להתרות בתולדה משום האב או לא. ובזה רצו לפרש את דברי הגמ' דחייב משום זורע.

יד ויש לומר בביאור ספיקם שיש להסתפק במה שהתורה רבתה תולדות, האם הפירוש הוא שכמו שהאב חייב כן חייב גם התולדה, או האם הפירוש הוא שהתולדה, כיון שדומה לאב, הרי הוא חייב משום שזהו האב במה שדומה לו. אם חייב להתרות משום האב, על כרחך צריך לומר שגם החיוב הוא משום האב. אבל אי נימא דאין צריך להתרות בתולדה משום האב, אם כן אין החיוב של התולדה משום האב, אלא משום עצמו. ואם מתרה בו משום האב חייב, כיון שסוף סוף יודעים את חיובו של התולדה משום שדומה לאב, אם התרה בו משום האב חייב.

היחס בין אב לתולדה תלוי בדברי השיטה בריש ב"ק

טו ונראה ששורש שאלה זו הגדרת אב ותולדה והיחס ביניהם נעוץ בדברי המהר"י כץ (שיטמ"ק ב"ק דף ב' ע"א ד"ה תולדותיהן כיוצא בהן)

תימה לרבי מ"ש דתולדה דשבת ילפינן לה מקראי בפרק הבונה דרשינן
 "הנה" – אבות "מהנה" – תולדות, ותולדות דנזיקין לא ילפינן מקראי אלא

מסברא לקמן בשמעתין. ונראה למהר"י כ"ץ אי לאו קרא הוה ממעטינן תולדות מדנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן כי היכי דמעטינן שאר מלאכות דלא הוו חשיבי.

נמצא שלולא הסמיכות של שבת למלאכת המשכן היינו אוסרים עוד הרבה מלאכות. והתורה הסמיכה את השבת למלאכת המשכן כדי למעט. ורק מלאכות שהיו במשכן נשאר באיסורם. ואחרי שהתורה רבתה גם תולדות, יש לעיין אם התורה החזירה את התולדות למצב הקודם, דהיינו נאסרו ככל המלאכות שהיו במשכן והמיעוט בא כדי למעט כל הפעולות דלא הוו בכלל מלאכות, או שמא גם אחרי הריבוי יש הבדל בין אבות לתולדות, ולא נתרבו עוד מלאכות מהפסוק "מהנה" אלא כתולדות דאבות בלבד.

טז) ממילא אי נימא דרבו התורה מחזירה את התולדות למצב הקודם, ביחס לתולדות, אין הבדל בין אבות ותולדות; אבל אי נימא דבאה התורה לרבות תולדות דאבות, אזי שפיר יש לומר שאין חיוב על התולדות אלא מכוח האב.

יז) וז"ל הרמב"ן (דף מ"ט ע"ב):

והוי יודע שלדברי הכל אותן מלאכות שהיו במשכן חשובין וקרי להו אב ואותן שלא היו במשכן קרי להו תולדה, דאי לאו הכי למה קרא לזה אב ולזה תולדה, אלא למר גמר כולה מלתא ממשכן ולמר היו חכמים עושין אותן כולן אבות אלא שמצאו להן סמך במנין מלאכות שבתורה וכיון שידעו מנין למדו חשיבותן ממשכן, א"נ באבות ותולדותיהן הכל מודים שלמדו ממשכן אלא לחשוב עוד ענינים אחרים למלאכות שלא היו במשכן לא אב ולא תולדה שלו פליגי, למר כיון דלא הוי במשכן כלל פטור עליה ולמר מן המנין למדו זה...

הראשונים נתקשו בסוגיא שם, דמשמע דילפינן ל"ט מלאכות מל"ט פעמים שנאמר בתורה מלאכה. ואילו הגמ' בהזרק יליף מהמשכן. לרמב"ן שני תירוצים. לפי התל' הראשון כיון שלמדו את האבות ותולדות מהמשכן, הו"א דכולהו הוו אבות. ולפי התל' השני הו"א דעוד פעולות הוו מלאכות ואסירי. לפי התל' הראשון של הרמב"ן צ"ב מה שכתב דהיו עושין כולן אבות, במאי מיירי. אפשר לומר דכוונתו דהיו מלאכות במשכן שאינן אבות, משום דלא חשיבי. ואילולא הלימוד ממלאכות, היו עושין את כולן אבות. עוד אפשר לומר דכוונת הרמב"ן דהיו עושין גם את התולדות לאבות. דהיינו לענין שיהיה תולדה לתולדה (עי' מה שנכתוב לקמן בשם הר"ח). ועוד אפשר לומר דהיינו מחשיבין את כולן לאבות לענין קרבנות, דהיינו דאיכא חיוב על כל עשיית מלאכה, ואין פוטרים אי עשה אב ותולדה דידיה.

מדברי הרמב"ן משמע בפטות דגרס דהך דהוי במשכן חשיבי וקרי להו אב. ואם כך כל מאי דהוי במשכן הוי אב. ועל כרחך דכוונת הרמב"ן דגם התולדות היו נחשבים לאבות. והיינו או לענין דאיכא תולדה דתולדה או לענין קרבן חטאת, וכנ"ל.

ואם כנים אנו בפירוש דברי הרמב"ן, מוכח דס"ל דהילפותא מהמשכן אינו אלא גילוי מילתא, דאלו הן מלאכות. אך חיוב התולדות הוא מחמת עצמן. וזה כדברי הרמב"ם, כפי שבארנו לעיל.

והת' השני של הרמב"ן מתאים לדברי השיטה בב"ק, דאי לא דילפינן ממשכן או מהנאמר בתורה ל"ט פעם מלאכה, היינו מרבים גם פעולות דלא הו מלאכות.

דעת ר"ח לגבי תולדה לתולדה – גם תלוי ביחס בין אב לתולדה

(ח) ויהיה בזה נפק"מ לענין תולדה דתולדה.
הנה רבינו חננאל ודף ע"ג ע"ב ד"ה אמרינן) כתב:

אמרינן משמיה דרב הוזמר חייב משום נוטע והנוטע והמברך והמרכיב
חייב משום זורע. שמעינן מינה מדמוקים המברך והמרכיב משום נוטע
ואף משום זורע דיש תולדה לתולדה. וכולן נכללין בכלל אב אחד.

מוכח מדבריו דאיכא תולדה לתולדה. אמנם כ"ז רק אי נימא דנוטע הוי תולדה דזורע. אבל אי נימא דנוטע לא הוי תולדה אלא אב, וכביאור רש"י והרמב"ם, וכנ"ל, תו ליכא ראייה מהתם. אמנם אין גם ראייה דפליגי על דברי רבינו חננאל דאיכא תולדה לתולדה.

(ט) וכל זה תלוי בביאור הריבוי "מהנה". אי נימא דמרבין דכל התולדות הוו אסורים כאבות, אם כן כמו דאיכא תולדה לאב, הכי נמי יהיה תולדה לתולדה, דאין הבדל לגבי מלאכת שבת בין אבות לתולדות. אבל אי נימא דגם אחר הריבוי, לא נתרבה אלא תולדות כתולדות דאבות, ואיסורן וחיובן הוא משום דדמי לאב, אם כן תולדה דתולדה, דלא דמיא כלל לאב אלא רק לתולדה, אין ללמוד שחייב. [ויש להסתפק בדין אי עביד אב ותולדה דתולדה] ובענין אי איכא תולדה לתולדה עיי' תוצאות חיים (סי' ו' אות ח'-י'), ובאפיקי ים (ח"ב סי' ד' ענף י').

מחלוקת ר' אליעזר וחכמים לכאורה תלויה ביחס בין אב לתולדה

(כ) והנה ר' אליעזר וחכמים נחלקו אי יש לחייב אתולדה במקום אב. ויש לומר דגם זה תלוי בחקירה הנ"ל, דאי חיוב התולדות הוא משום דדמיא לאב, אם כן יש לומר

דהחייב הוא על האב. ואין מקום לחייב על תולדה במקום האב, דהוי כאילו עשה אותו האב פעמיים. אבל אי נימא דחייב על התולדות הוא מחמת עצמו, וכל הקשר בין האב ובין התולדה הוא רק בצורת הלימוד, שפיר יש לחייב גם על תולדה במקום אב.

ואם כן זה ניחא למאן דס"ל דחייב התולדה הוא משום דדמיא לאב, שפיר נימא דבזה נחלקו חכמים ור' אליעזר, והלכה כחכמים. אבל למאן דס"ל דאיכא חיוב על התולדה מחמת עצמה, קשה, מאי טעמא דחכמים דלא מחייבי אתולדה במקום אב. וצריך לומר דזה ילפינן מקרא דבזכר עיקר שבת ולא שכח אלא מלאכות דאינו חייב בשבת אלא על סוגי מלאכות, ותו לא. והוא דין מיוחד בחיוב קרבנות, ולא בהגדרת אב ותולדה.

כא נמצא דיש לחקור אם הלימוד של תולדות הוא לימוד בעצם שם החל על המלאכה, דהיינו שחל על מלאכה זו שם אב ועל מלאכה זו שם תולדה; או שאין הבדל בעצם בין אב לתולדה, אלא שמהמשכן נלמדו האבות, ויש ריבוי ללימוד גם תולדות, אבל כל זה אינו אלא צורה של לימודים ותו לא.

וזה תלוי בביאור מחלוקת ר"א וחכמים לגבי חיוב על תולדה במקום אב. ר"א ס"ל דחייב אתולדה במקום אב משום דס"ל דתולדות דאבות הוו מלאכות בפני עצמן, ורק ילפינן להו מאבות. ואילו בדעת חכמים יש לומר בתרי גוונא: או דס"ל דתולדות לא מחייבי בפני עצמן, אלא משום דהוו תולדות דאב; או יש לומר דס"ל דאמנם תולדות הוו מלאכות בפני עצמן, אלא דילפינן מקרא דאין חיוב בקרבן על אלא על סוגי מלאכות. ודו"ק.

כב וכבר בארנו שהרמב"ם סובר שמהמשכן לומדים מהי מלאכה חשובה, ואין במה שהמלאכה היתה במשכן כל ענין מהותי בגדר המלאכה, אלא דממה שהיתה מלאכה במשכן, ילפינן דזו מלאכה חשובה. וממילא כל הדומים לה, בכוונת העושה, גם הוו אבות מחמת אותה חשיבות. וגם בגדר תולדה נוכל לומר דהוי חיוב עצמי. וכמו האב. ומה שנתחד אבות שנלמדו ממלאכת המשכן, הוא משום חשיבותם, אבל לא לגבי עצם ההגדרה של מלאכה. ואי לאו המיעוט דנסמכה איסורי שבת למלאכת המשכן, היינו אומרים שהכל הוו מלאכות. ולימוד התולדות מהאבות אינו אלא בגדר גילוי מילתא בעלמא.

אמנם הראשונים החולקים על הרמב"ם ס"ל דילפינן מהמשכן את גדר המלאכה ממש. וא"כ, אי"ל דלתולדה יש חיוב עצמי, דכיון דלא הוי במשכן, מנלן לומר דיש לו גדר מלאכה. וע"כ דגדר מלאכה קיים בו משום דדומה לאב דהוי במשכן. ואין לתולדה חיוב עצמי, אלא מכוח היותו דומה לאב. ואחרי המיעוט דנסמכו איסורי שבת למלאכת המשכן, ברור דמה דל"ה במשכן אינו בגדר מלאכה. והתורה לא ריבתה אלא דכל הדומה לאב הוי כאב לחייביה מכוח האב דהוי במשכן.

ב. מחלוקת ראשונים בגדר זורה ורוח מסייעתו

(ג) ובדרך זו אפשר גם לבאר מחלוקת הפוסקים בענין חיוב על המלאכות, אי בעינן דוקא כמו שהיו במשכן או לא.

הנה, בפרק הכונס (ב"ק דף ס') איתא:

ת"ר ליבה ולבטה הרוח אם יש בלבויז כדי ללבונה חייב ואם פטור. אמאי ליהוי כזורה ורוח מסייעתו... רב אשי אמר כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו ה"מ לענין שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה אבל הכא גרמא בעלמא הוא וגרמא בנוקין פטור.

וכתב על כך הרא"ש (סי' י"א)

דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה אע"פ דלא הוי אלא גרמא בעלמא בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה על ידי רוח. אבל הכא גרמא בעלמא וגרמא בנוקין פטור.

אמנם בפשט הגמ' צ"ב, מהי כוונת התרצן מלאכת מחשבת וכו', הרי החיוב הוא משום דהוי גרמא, דבהכי חייבה התורה. וצ"ל דאף דבעלמא אין גרמא נחשב למלאכת מחשבת, כי אין חיוב אלא בעשיית עצמה של מלאכה ולא בגרמא, שאני זורה, דבהכי חייבה התורה. ועל כן במלאכה זו גם גרמא הוי בכלל מלאכת מחשבת. ודוחק. שהרי הגמ' אומרת בכל כתבי (דף ק"כ ע"ב) דטעמא דפטור בגרמא הוא משום דכתיב בקרא לא תעשה כל מלאכה, עשייה אסורה וגרמא שרי. ואין זה ענין למלאכת מחשבת. ועיי' מה שנכתוב לקמן בשם השלטי גיבורים.

כד) והנמוק"י כתב:

מלאכת מחשבת. וכשגורם זריית הרוח המסייעתו קרינא ביה עושה מלאכת מחשבת ולהכי חייב בגרמת זרייה זו אבל עושה מעשה של זרייה בפני עצמה לא מיקרי ה"נ לא קרי מבעיר אלא גורם הבער והתורה לא חייבה אלא מבעיר ולא הגורם הבער ולהכי חשיב גרמא ככל שאר גרמות דקיי"ל גרמא בנוקין פטור.

לפי הנמוק"י החיוב בזורה הוא על העמדת המוץ במצב של הפרדה על ידי הרוח. וזה הוי מלאכה, אף דאינו אלא גרמא ביחס לתוצאה הסופית של ההפרדה, משום דהוי מלאכת מחשבת. וזה בניגוד לדברי הרא"ש דהמלאכה היא ההפרדה הנעשית על ידי הרוח. [וכעין המחלוקת הקיימת בענין בישול, אם האיסור הוא על השפיתתו והעמדת המאכל על גבי האש, או שהאיסור הוא עצם הבישול, אף דהוי גרמא.]

(ה) יוצא, שלפי הרא"ש יש חילוק במלאכות שבת עצמן, דאיכא מלאכות דהוו חיובא אף דהוו גרמא. ואילו לפי הנמוק"י אין התורה מחייבת על גרמא בזורה,

אלא דהחיוב הוא על העמדת המוץ במצב של הפרדה על ידי הרוח. וזה נחשב מלאכה, משום דלבסוף נתקיימה מחשבתו, והוי בכלל מלאכת מחשבת. וצ"ל דלא בכל גווי ס"ל לנמוק"י דאמרינן דמחשבתו משויא מלאכה אף דהוי גרמא, דא"כ בכל גרמא נימא הכי. וצ"ע מהו הגדר בזה. ועיי' מה שנכתוב בהמשך בשם אבן העוזר והאחיעזר.

(כו) ועוד מצאנו בזה מה שכתב השלטי גיבורים בפרק כל כתבי (דף מ"ה ע"א ברי"ף אות ב'):

ומה שכ' הטואו"ח סי' של"ד טלית שאחז בה האור שרי לפושטו אע"פ שהוא נכבה כיון שאינו מכויין בפשיטותו זאת לכבות דמשמע שאם מכויין לכך שאסור לפושטו ואין שום אחד מהפוסקים שיוכיר דבר זה כי מדברי כולם מוכח דגרם כיבוי שרי אפילו מכויין לכך. מ"מ נראה דודאי כל גרם כיבוי דשרינן הוא בענין שאינו מכויין לכבות אלא הוא עושה שום דבר לחצוץ בפני הדליקה ועי"כ בא הכיבוי כההיא דפריסת העור או מחיצת כלים מלאים מים או נתינת כלי ריקן תחת הגר וכיוצא באלו שאינו מכויין לכבות אלא להגין והלכך אי בהאי מעשה שעושה בא ממילא הכבוי שפיר דמי דלא הוי אלא גרם כיבוי בלא מתכוין דאי מתכוין לכך אפי' ע"י גרם אסור כמ"ש הטור ומיהו כשאינו מכויין לכך אע"פ דהוי פסיק רישיה שרי ע"י גרם שהרי התירו לחצות בכלי' מלאים מים אע"פ שבודאי יתבקעו ויכבו והוי פסיק רישיה מ"מ שרי כיון שאינו אלא גרם ואינו מכויין לכך ועיי' סוף פ' בתרא דיומא. ומסופקני בכל מלאכת שבת הנעשית בלא מתכוין ע"י גרם בפסיק רישיה כי האי דגרם כיבוי אי שריא או דלמא גבי דליקה הקילו.

מבואר מדברי הש"ג דיש מקום לומר דעל ידי מחשבתו, משוי גרמא לאיסור גמור, כיון דעל ידי מחשבתו משויא ליה מלאכת מחשבת. וכאן לכאורה מבואר דמחשבה מחייבת גם במקום גרמא. ומשמע דגרמא הוי חסרון במלאכת מחשבת. וזה מתאים למה שכתבנו לעיל בביאור הגמ' אליבא דרא"ש. אלא דקשה כנ"ל, הרי הפטור של גרמא נלמד מפס' דלא תעשה כל מלאכה, דדוקא עשייה אסורה, ולא גרמא, ואין זה ענין דוקא למלאכת מחשבת. וצ"ע.

(כז) ומלבד זה קשה, הרי דינו של השלטי גיבורים הוא מפורש בגמ' ב"ק הנ"ל, דאף דזורה ורוח מסייעתו הוי גרמא, בכל זאת חייב משום דמלאכת מחשבת אסרה התורה, ומחשבתו משויא ליה מלאכה. וכיצד יתכן שהש"ג אינו מזכיר גמ' מפורשת כדי להצדיק את דברי הטור, שהם לכאורה נגד כל הפוסקים, כמ"ש שם. וצ"ל דס"ל לשלטי גיבורים שאין זה דומה. דהתם מגדירים מלאכת זורה כמלאכה

שחייבים עליה אף דהוי גרמא, משום דכך היה במשכן לפי הרא"ש, או משום דעצם החיוב הוא על העמדת המוץ לפני הרוח, וחל עליה שם מלאכה, משום דמלאכת מחשבת אסרה התורה, כדברי הנמוק"י. אך הכא, בענין כיבוי, עיקר המלאכה אינה בגרמא. וס"ל לשלטי גיבורים דאין להוכיח מהתם להכא. אך צ"ל דאם הש"ג סובר שזה נכון דבמתכוין גם גרמא חייב משום דהוי מלאכת מחשבת. ממילא זהו גם ביאור הגמ' בהכונס.

כח) אך לכאורה יש לומר דאין מקום לכל דיון בדברי השלטי גיבורים, דאין כוונתו לחיוב מהתורה, אלא לאיסורי דרבנן גרידא. ואדרבה, מוכח מיניה דאין מחשבתו משויא לגרמא למלאכה גמורה שיש לחייב עליה מהתורה. אלא שבשו"ת אחיעזר (ח"ג סי' ס') מביא בשם נכד הישועות יעקב דכוונת הש"ג למלאכה גמורה. וכן מציינו בחלקת יואב (חאו"ח סי' י"א) לבאר בזה את שיטת הרשב"א דנועל דלת לשמור הבית, אינו חייב על שמירת הצבי. והקשה הר"ן דהוא פסיק רישיה. וכתב החלקת יואב דכל החיוב בצידה היכא דסוגר את הבית לשמור את הצבי, אף דאינו אלא גרמא הוא משום דברי הש"ג הנ"ל, דהיכא דנתכוין לכך, מחשבתו משויא ליה מלאכה.

כט) וקשה לי להבין את דבריהם, הרי הש"ג לא הזכיר כלל חיוב דאורייתא. ואדרבה, כתב בפירוש דאם נתכוין לכבות אסור. ולא כתב חייב. וצ"ע. ועוד, גם הישועות יעקב וגם החלקת יואב קשרו את דברי הש"ג לגמ' בהכונס. וזה קשה כנ"ל, שהש"ג מביא את דברי הטור, ומקשה עליו שהוא נגד כל הפוסקים, ואינו מזכיר כלל את הגמ' בהכונס, דאף דאין ראייה מוחלטת ממנה, אך על כל פנים היא מתפרשת כפשוטה על ידי דברי הטור. ועל כן, היה נוח יותר לבאר את דברי הש"ג רק לענין איסור דרבנן, ולא ביחס לדאורייתא, כמבואר לעיל. ודו"ק.

ל) נמצא דלפי הרא"ש ילפינן מלאכות ממשכן אף שאינן מתאימות לגדרי הלכות שבת, כגון זורה דהוא גרמא. ואילו לפי הנמוק"י, כל המלאכות הוו מעשה אדם, וכמו דילפינן תעשה ולא גרמא. אלא דאיכא פעולות דאינן חשובות לכשעצמן, ועל ידי מחשבתו משויא ליה חשיבות של מלאכה גמורה. אך בין לרא"ש ובין לנמוק"י ל"א דגרמא נהפכת למלאכה על ידי מחשבתו. ובדעת הש"ג יש אומרים דשאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה התורה וגם בגרמא חייב, היכא דנתכוין לכך. אמנם פשטות דברי הש"ג אין נראים לומר כן. וכל מה שכתב אינו אלא לענין דין דרבנן ותו לא.

מחלוקת המג"א ואבן העזר במעמיד ברחיים של מים

לא ובזה יהיה לנו מבוא להבין את מחלוקת המג"א והאבן העזר בענין מלאכת שבת. המג"א כתב (סי' שכ"ח סעיקנ"ג) שאין להעמיד עלוקה להוציא דם דהוי כעושה מעשה בידים. וכתב שם:

ובסנהדרין דף ע"ח שהשיך בו נחש ר"מ מחייב משום דהוי כתוקע סכין
בבטנו ולא גרמא הוא שהרי כלי משחיתו בידו.

יסוד דברי המג"א הוא דגם כל דנעשה על ידי כוח אחר, הוי בכלל מעשה בידים. וכאילו הוי חרב ארוכה בידו. וקשה על המג"א מדברי הגמ' בב"ק שהבאנו לעיל, דהתם מוכח דכוח אחר דהיינו הרוח, לא הוי מעשה אלא הוי גרמא. וכן מוכח מההוא דכל כתבי. והיה מקום לחלק בין ליבה וליבתו הרוח ובין השיך בו את הנחש. דבהשיך בו את הנחש, הבעל חיים עצמו מזיק. ובזה ס"ל למג"א דהוי כחרב ארוכה בידו. אך התם, אין הרוח מזיקה, אלא האש מזיקה. וכיון דאיכא צירוף של אש ורוח, אין זה בכלל מעשה דאדם אלא גרמא. אך זה אינו, דהגמ' מביאה ראייה מזורה ורוח מסייעתו. והתם הרוח היא זו שעושה את ההפרדה. ואעפ"כ ס"ל לגמ' דהוי גרמא, ול"א דהרוח הוי כחרב ביד האדם. ואולי נאמר שאין האדם עושה מעשה ברוח. ובנחש, האדם עושה בו מעשה, או שמביא את הנחש לאדם, או שמכניס את יד האדם ממש לפי הנחש.

לב ובאבן העזר (סי' שכ"ח), לאחר שבתחילת דבריו חלק על המג"א מכל וכל, מסיק דבאמת בעלוקה חייב. אלא דקשיא ליה דבנזיקין מצינו דהמעמיד בהמה על קמת חבירו חייב מטעם אדם המזיק. ואילו בשבת מותר להעמיד בהמה על קמה, ואינו חייב משום תולש. וכתב דבנזיקין החיוב תלוי בברי הזיקא. ואילו בשבת החיוב תלוי במחשבה וכוונה, דמלאכת מחשבת אסרה התורה. ועל כן, המעמיד בהמתו על קמה בשבת פטור כי אין לבעלים ענין בתלישה, אלא במה שהבהמה ממלאת את כריסה. ואילו בעלוקה חייב, משום דכוונתו להוצאת דמים. ועל פי זה כתב אבן העזר דגם במעמיד תבואה ברחיים של מים חייב, אף שאינו עושה מעשה טחינה בידים, כיון דכוונתו לכך. וזה שלא כדברי המג"א המתיר ברחיים של מים (סי' רנ"ב סעיק"כ).

[ומש"כ אבן העזר להוכיח מגמ' דפרק הכונס לגבי הזורה לרוח וכו', דשבת חמירא מנזיקין, עיי' אמרי בינה סי' כ"ז שדחה את דבריו, דרוצח יוכיח. ואכ"מ.]

לג ובאחיעזר (ח"ג סי' ס') הבין שכוונת אבן העזר היא דבמתכוין איכא חיוב גם בגרמא. וכמ"ש שרצו לומר בדעת הש"ג, כנ"ל. אלא דהאחיעזר סייג את דברי אבן

העוזר, דלאו בכל גרמא אמרינן דקיום מחשבתו משויא ליה למלאכה, אלא דוקא בדוכתא דהוי דרכו לעשות מלאכה באופן זה. כגון בריחיים של מים. וממילא בענין הדלקת חשמל בשבת ויו"ט, דאף אם חיבור החוטים הוי על ידי גרמא, כיון דדרכו בכך, וכוונתו לכך, משויא ליה מלאכה גמורה.

ובשו"ת הר צבי (סי' קל"ב) כתב דלפי אבן העוזר אסור להעביר חפץ מרשות לרשות על ידי גרמא, דהוי מלאכה גמורה.

וכאן אין להקשות כדלעיל ביחס לדברי הש"ג, שהרי האבן העוזר בפירוש מרבה גם גרמא במלאכת טוחן לחיוב, דהיינו במטחנת מים. אף דמלאכת טוחן דהויא במשכן היתה במטחנת יד, ועל ידי מעשה ולא על ידי גרמא.

לד) אך אם כן, נמצאו דברי אבן העוזר בניגוד לרא"ש והנמוק"י בביאור הסוגיא דב"ק. דשניהם דנו במלאכת זורה, או כחיוב אף דהוי גרמא, דכן היתה המלאכה במשכן. או דחייב על העמדת המוץ במצב של זרייה. והתורה חייבה על כך כיון דמהניא מחשבתו. אך אף אחד מהמפרשים אינו טוען שיש חיוב בשבת על גרמא משום דנתכוין לכך, והוי מלאכת מחשבת. ועיי' שם באחיעזר.

נתיב חיים – מלאכות שבת כמו שהיו במשכן

לה) ונשוב לפלוגתא בין אבן העוזר ובין המג"א. בנתיב חיים (סי' רנ"ב) ביאר היטב את דעת המג"א, דאין חיוב אלא כמו שהיה במשכן. וכיון דאין טחינה במשכן אלא על ידי מעשה בידים, רק בכה"ג חייב בשבת. אבל על ידי רחיים של מים אין איסור תורה כיון דלא היה חיוב בטוחן מאליו אלא דוקא במעשה בידים. ואין זה דומה לאופה וכדומה, שאין האפיה אלא לאחר זמן וסוף האפיה לבוא מאליה, וכן בצידה וזורה, דהתם כן היתה צורת המלאכה במשכן. מה שאין כן בטוחן. [ולפי דבריו ברור שגם המג"א יחייב בפתח את המים כדי שהרחיים יטחנו, דלפחות כח ראשון ודאי הוי דיליה, והוי כעושה מעשה בידים. וכן כתב המש"ב בביאור הלכה (סי' רנ"ב ד"ה להשמעת קול). ואכ"מ להאריך יותר בדברי אבן העוזר והמג"א. ועיי' בזה באמרי בינה הנ"ל.]

לו) ובעיקר דברי הנתיב חיים, דלא מחייבין אלא כפי שהיה במשכן, הכי מוכח מכמה דוכתי. כגון דברי התו' (פ"ק דשבת) דחיוב הוצאה הוא באופן שהיה במשכן. עיי' דבריהם דף ד' ע"א. ודף ה' ע"ב בענין אגוז על גבי מים. ויתירה מכך כתבו בדף ו' ע"א בענין חיוב צדי רשות הרבים.

אך אין זה כ"כ ראייה, דיש לומר דשאני הוצאה, דהויא מלאכה גרועה. וכבר מצינו כמה הבדלים בין הוצאה ובין שאר המלאכות, כפי שהאריכו התו' בריש יציאות השבת.

אמנם מצינו גם בענין עשיית אהל, שכתב החת"ס (סי' ע"ב) להתיר פתיחת מטריה בשבת משום דלא מצינו במשכן נשיאת אהל על ידי אדם ממקום למקום. ועיי"ע בדעת תורה סי' שט"ו.

לז) ולכאורה זה תלוי במחלוקת רא"ש ונמוק"י שהבאנו לעיל. שלפי הרא"ש כל מלאכה בשבת נידונה בפני עצמה. ועל כן, יתכנו מלאכות שאינן עונות על גדרי חיובי שבת, ובכל זאת חייבים משום דכך היתה המלאכה במשכן. וכמו שזורה ומבשל חייבים אף דהו גרמא. ומוכח דמה שקובע שם מלאכת שבת הוא צורת עשיית המלאכה במשכן. ואילו לפי הנמוק"י, אין ראייה מזורה ורוח מסעייתו. דהחיוב הוא על מעשה האדם ממש. ואדרבה, אנחנו משווים מלאכות שבת אהדי, דהחיוב הוא על מעשה האדם, היכא דהוי מלאכת מחשבת. והכא מחשבתו הופכת את המלאכה של העמדת המוץ למלאכה חשובה.

לח) ודעת אבן העוזר שיש להשוות בין מלאכות שבת. ואם אך מצינו במלאכת זורה דהתורה חייבה אף דלכאורה הוי גרמא, על כרחך דיש לומר כן ביחס לכל מלאכות שבת. ומטעמא דמחשבה משויא למלאכה. ובזה דעתו כדברי הנמוק"י. אלא שהנמוק"י סובר דמשחשבתו מחשיבה מעשה. ואילו לפי אבן העוזר מחשבתו מחייבת אפילו בגרמא. ולא רק בזורה, אלא בכל המלאכות. ודעת המג"א שיש לכל מלאכה גדר מיוחד, והכל על פי מה שהיה במשכן. ובזה דבריו זהים לדעת הרא"ש. אלא שהרא"ש כתב לחייב אף היכא דהוי גרמא. משום דכך היתה המלאכה במשכן. ואילו המג"א פוטר היכא דאינו דומה ממש למלאכת המשכן.

לט) והנה, חקירה זו, דנחלקו בה גדולי הדורות, מהי השפעת מלאכת המשכן על אופן עשיית המלאכות, ולא רק על עצם הגדרת מלאכה. יש לומר דגם היא תלויה במה שדנו לעיל אם שם מלאכה תלויה בחשיבות או במה שהיתה במשכן. לפי הרמב"ם אמרנו דכל מלאכה, אפילו אם היתה במשכן, אין שם מלאכה חל עליה אלא מחמת חשיבותה. ואם פעולה חשובה כמלאכה שהיתה במשכן, חל עליה שם אב. ועל כן, אפילו נוטע, שלא היה במשכן, חל עליו שם אב משום דחשוב כזרע, דשניהם לדבר אחד נתכוונו. כדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל. ולפי זה, כמעט לא יתכן לומר דאין לחייב אלא באופן שהמלאכה נתקיימה במשכן. כי אם איכא מחשבה וכוונה בדומה למה שהיה במשכן, הוי אב גמור. ועל כן, כמו שהרמב"ם נתן לנוטע שם אב. היה נראה שגם ברחיים של מים יחול שם אב. אך לראשונים החולקים על הרמב"ם, וס"ל דעיקר שם אב קיים רק במה שהיה במשכן. ויתירה מכך, ס"ל לחלק מהראשונים שגם חיוב התולדות הוא משום דדמיא לאב שהיה במשכן, שפיר יש מקום לומר דחיוב המלאכות הוא דוקא באופן שהיה במשכן. דאל"כ, לא דמי לאב. ודר"ק.